

İRANDAN ARKEOLOJİK BİLGİLER

ALMAN ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ

AVRASYA BÖLÜMÜ

TAHRAN ŞUBESİNDEN YAYINLANMIŞTIR

BAND 28

1995-1996

ÖZEL BASKI

DIETRICH REIMER VERLAG BERLIN

Tercüme: Duran Önder, Haziran 2013

KÖSEOĞLU'NUN KAYA MEZARI VE URARTU KÜMBETLERİ

Öğretmenim Baki Öğün'ün 75. Yaş Gününe

Bir nesil boyu Doğu Anadolu'da sürdürülen sistematik araştırmalar, güçlü dağ halkı (**Yörük !**) Urartu'ların tüm yerleşimlerine ulaşamadığını göstermektedir... " bu benim Şirinli Kale çalışmalarımın başlangıcı " olmuştur ve devamında Urartu yurduna yaptığım devamlı inceleme seyahatlerim bu tespitin doğruluğunu göstermiştir.

Bu seyahatlerimin en önemli neticesi Urartu **Territorumunun** batı sınırlarının Karasu kenarında Kemah ve Çaltı Suyu kenarında Divriği'ye kadar uzanmasıdır (Abb. 1 a): mimari gelişmede Tuşpa'daki Başkent Analı Kız (Taf.15,4) bir nişli ve önündeki ibadet mekanları ile eşdeğer Kemah Kalesinin batı yüzündeki açık kaya mezarları (Taf.8.) ve doğu yüzeyine çıkan muazzam kaya tünelini ve bu güne kadar tespit edilemeyen Urartu'ların kaynağını ortaya koymaktadır.

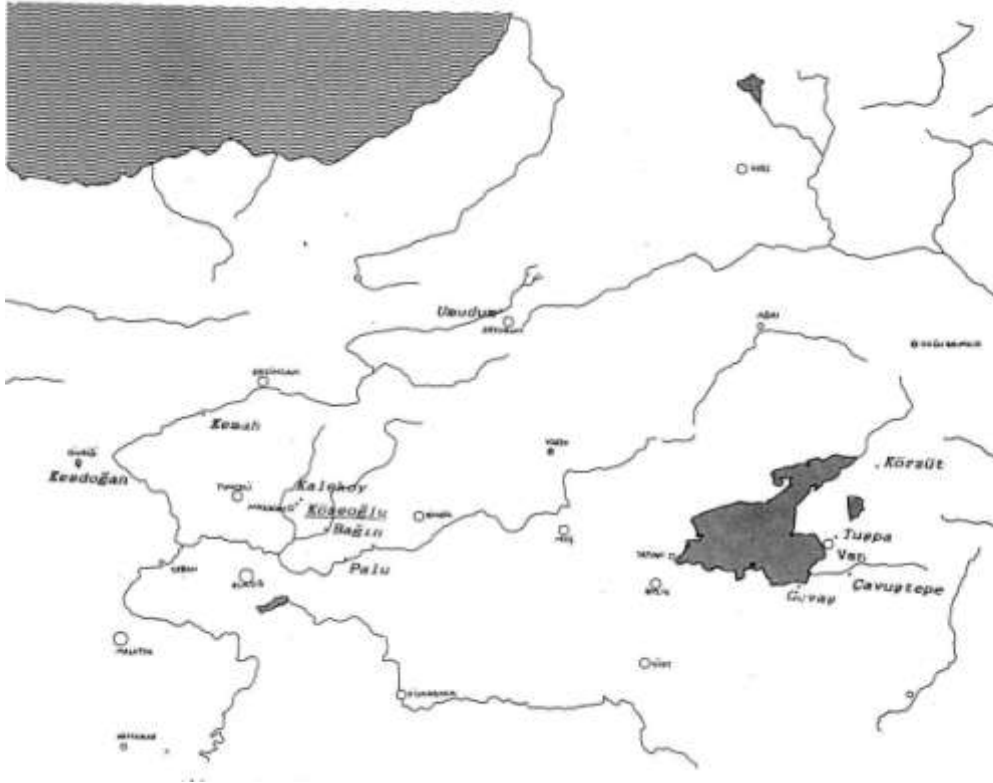

Abb. 1a. Urartu Haritası (Kleiss/Hauptmann ; Çizim C. Işık)

212

Bir kaya hücresi (**felscella**) ile (Taf.8,4) kuzey kaya ucuna yakın tepeyi taçlandıran Selçuklu Kale - Mescidi, çeşitli formlardaki kaya nişleri, Libation çanakları, kurban çukurları, kuzey yüzeyde Çaltı Suyuna inen taş merdiven, batıda muhtemel bir kaya tüneli ve girişin solunda iyi korunmuş taş çanaklı bir kaya mezarı (Taf. 9,1) – bütün bunlarla birlikte muhteşem Divriği Kalesi (Taf. 8,1) tam bir Urartu şehrinin resmini vermektedir, bu da erken demir çağında bir dağ halkının burada yerleşmiş olduğunda hiçbir şüphe yaratmamaktadır.

Divriği kalesinin karşısında Çaltı Suyunun diğer kenarında yükselen Kes Doğan Kalesi (Taf.8,1) kayalardan yükselen mimari şekliyle genel **kult** karakteriyle bu fikrin altını çizmektedir. (Taf.9,2).

213

Bu konu Eski Anadolu'nun sanat hikayesi için büyük önem taşımaktadır: bu tespitle şimdiye kadar literatürde Urartu'ların tarihi batı sınırları, hayati önem arz eden Fırat Nehri'ni geçerek, Urartu'larla firiglerin (**Phrygien**) sınırlarının kesiştiği Anadolu'nun içlerine genişletilmiştir. Bu komşuluk aynı zamanda iki büyük devletin arasında kültürel bağları geliştirmiştir, ayrıca kısa süre önce bulunan Tuthalia bronz statüsü ile zengin Eti mirası üzerinden firiglerin kalbine ve oradan Afyonkarahisar civarına kadar takip edilebilir. Bu kontaklar o kadar çeşitli idi ki, kendilerini bütün sanat eserlerinde parlak bir şekilde tekrarlamaktadırlar.

Bu bağlamda bir toprak üstü abidesi, bir kaya mezarı ile yeni bir Urartu alanı araştırmacılara tanıtılmalıdır. Ben burada dağların tepesindeki bu büyük sivilizasyonun bulunan kalıntılarının ne kadar şahane bir emek eseri olduğu, taş işçiliğinin farklılığı, mimari formların kült ihtiyaçlarına uygunluğu, yazı olmadığı için dini ihtiyaçların şekillerle anlatımı çok başarılı olmuş. Urartu'ların beklenenin fevkinde Etilerle ve daha fazla Firiglerle kültürel ve sanatsal bağlantılarını anlatmaya çalışacağım.

214

Birkaç köy evi ile bu alan bugün Köseoğlu veya Aşağıoyumca adı ile anılıyor ve Tunceli'den Mazgirt üzerinden Perisu üzerindeki Bağın köyüne giden yolun 5 km kuzey doğusunda ve Kaleköy ayırımında bulunmaktadır (Abb.1b). Yukarı Fırat havzasındaki modern karayolu Urartu bölgesindeki 3 şahane Kaleköy, Mazgirt ve Bağın kalelerini bağladığı için aynı güzergahta eski antik yolu da düşünebiliriz. Bu yol Bağın'dan sonra güneydoğuya kıvrılarak bugün birer kaya mezarı bulunan Urartu yerleşimi Çalakos ve Mengamendi oradan Murat kıyısında Palu, Urartu Başkenti Şebeteria'ya ulaşırdı: bu mühim güzergahta yukarı Fırat havzasında, eski demir çağında burada gösterilen mezar bulunuyor.

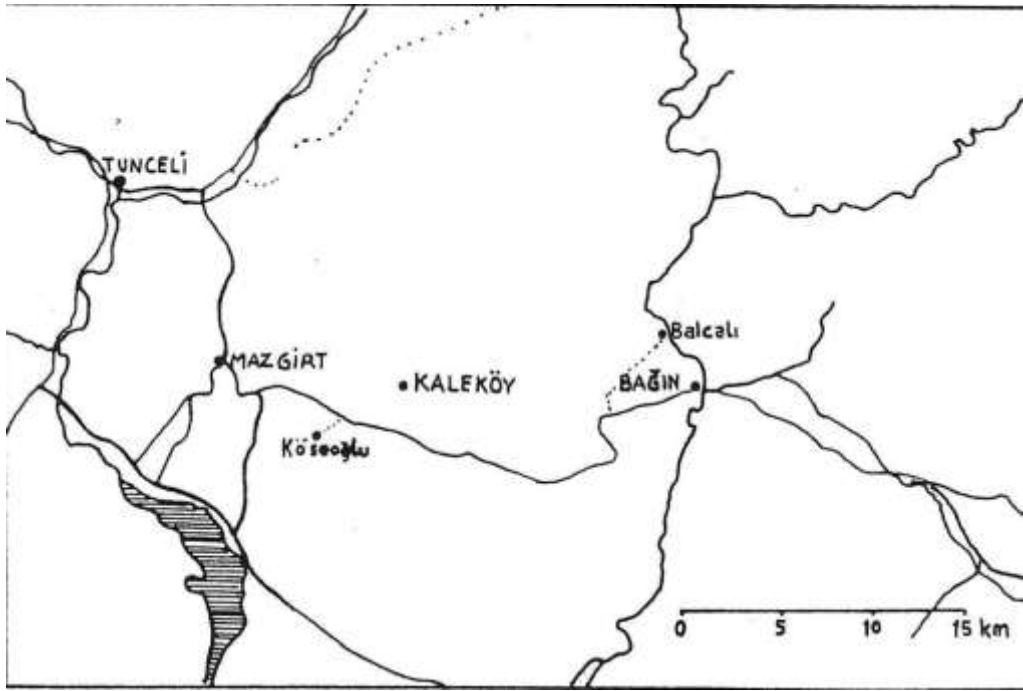

Abb. 1b. Köseoğlu harita eskizi

Mazgirt'ten Kaleköy'e giden yoldaki düzlükte batıya doğru giden dağda büyük bir kaya kütleşi görülür. O kaya muhtemelen Urartu zamanında kırılmış ve aşağıya düşmüş (Taf. 9,3.4). Yerden 3.5 m yüksekte yapılan geçiş muhtemelen kaya blokunun ortasına oyulan kaya mezarına yerden 3.5 m yükseklikteki geçiş güneyde ve kayadan kesilmiş birkaç şekilsiz oyuk taş arasındadır (Taf.9,3). Kuşaksız oyuk mezar cephesinin yarısını kaplıyor (Taf.10,3; Abb. 2), 1.40 m yüksek, 1.35 m geniş, 0.50 m derinlikte ve bir kare oluşturuyor. Önündeki bulunan eşik 0.25 m yüksek, 0.10 m geniş ve içeri ile bir acayip bağlantılı, oradan 0.55 m aşağıdaki mezara bağlantı sağlıyor (Taf.10,2). Bu tesis iki bölümden oluşuyor: üstteki doğu yanağı giriş boşluğunun 0.25 m önünde, batı duvarına L-form oluşturuyor ve mimari bir bank görünümünde; dibinde basamak önünde ki 0.10 m çapındaki oyuk belki mezar kapısının ağaç aksı için idi, onunla bağlantılı oval çukur bunu gösteriyor. Aynı gaye için, sonradan kullanmak üzere basamaklarda yapılmış oyuklar da bunu gösteriyor. Aşağıda bulunan ikinci kısımdaki boyutlar daha küçük, şekil ve yerleşime göre sadece bir kademe olarak düşünülmüş olabilir.

Oradan mezarın tek kamarasına giriliyor ve gayrimuntazam bir dikdörtgen hacim oluşumu görülüyor (Abb. 2); gayrimuntazam şekil batı duvarındaki eşik veya basamağın yerleşmesindendir, bunlar 1.75 m ile 2.20 m olan doğu duvarındakilerden 0.45 m daha kısadır. Yan duvarlar birbirine eşittir; onların ölçüleri kapının iki yanında güneyde 2.40 m ve kuzeyde 2.50 m. 2.05 m yükseklikteki düz tavan biraz eğik. Gayrimuntazam görünüşe rağmen kamaranın yan duvarları, tavan ve tabanda hassas keski izleri göstermektedir.

Duvarlar her yandan mimari şekillidir: Her birinde pencereye benzer boşluk, doğu kenarında güney- (Taf. 9,3.4) ve kuzey kısımda batı duvarı (Taf. 10,1;11,1) mezar kamarasının aydınlatılmasını sağlıyordu, bunlardan Urartu kaya mezarlarında çok nadiren bahsedilir, bu açıklıklar güney duvarında 0,15 x 0,10 m ve batı duvarındakinden daha küçüktür. Batı duvarındaki pencere çerçeve boşluğu olarak 0,80 m ve yüksekliği de kuzey duvarındaki niş formuna uygundur (Taf. 11, 2.3). Yukarısı sivri yay şeklinde kapanıyor, içeride düzgün midye gibi işlenmiştir ve toplam basit 1.10 m kare bir çerçeve ile çevrilmiştir.

Doğu duvarı ortasında olan merkez niş kuzey duvarındaki küçük niş formlarının büyütülerek verilen tekrarıdır (Taf.10,4; Abb. 2), dışarıda sivri yay şekilli bağlantısı ve içeride midye formundaki kaplaması vardır.

Doğu duvarı içinde o büyük bir yer kaplıyor ki üzerindeki tavan biraz bükülmek zorundadır ve her iki yanda kendisinin kapladığı kadar toplam o kadar yer kalmıştır. Ölçüleri genişlik olarak 0,95 m, derinlik 0,60 m ve yükseklik 1,65 m olarak güzel bir görüntü arz ediyor; nişin önünde basamaktan sonra podest bulunuyor, bu 0,45 m derinlik ve 0,20 m yüksekliği ile mezar apsisi ile adaklar için bir “ön alan” oluşturuyordu. Apsisin tabanı 0,15 m içe çekilmiş ve 0,15 m bir podest ile yükseltilmiştir. Ortasında bir kaya mihrap vardır; bu niş duvarının arkasıyla bitişik şekil 0,25m geniş, 0,40 m derin ve 0,65 m yüksektir; onun kare şaftı yukarda 0,10 m kare profilli yaka ile bir düz masa oluşturur. Üst ve yan tarafındaki bazı kırıklara rağmen mihrap genel görünümünden bir şey kaybetmemiştir.

Bu açıklamadan sonra arkeolojik değer açıkça ortaya çıkmıştır, bilinen Urartus kültür merkezlerinin yanındaki Anıtın kısmen önemli mimari şekiller arz etmektedir. Bu Anıt eski bir yerleşim merkezinin dahi olmadığı bir yeredir. Bu Anıt üç Urartu kalesini birbirine bağlayan yol üzerinde bulunmaktadır ve tek başına izole edilmiş duran bir kaya bloku olarak orada

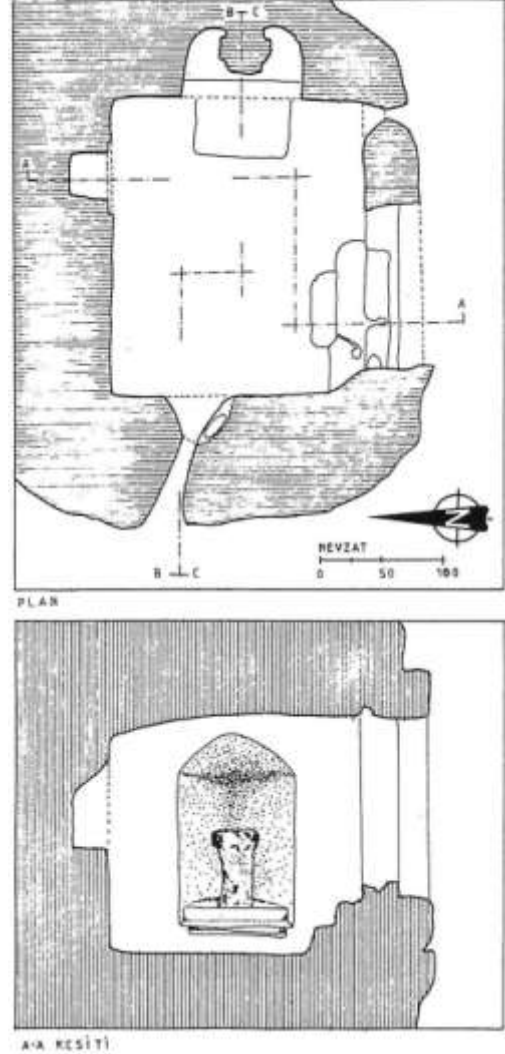

Abb. 2. Köseoğlu kaya mezarı kamarası ve kaya mezarının taban ve boyuna kesiti

bir kaya mezarının yapımının uygun olmadığı, B.Öğün ve C. Işık Urartu dışında, diğer araştırmacılarca bugüne kadar fark edilmemiştir.

Kaya blokunun 4,50 X 3,50 X 7i00 m büyüklüğü nedeniyle içindeki mezar sadece tek kamaralı olabilir (Abb. 2), bu tip bir tesisin projelendirilmesinde mezarın sahibinin sosyal konumu ve orada öngörülen gömülecek aile fertlerinin de büyük rol oynaması gerekir. Urnelerin konması için küçük nişler, ölü yatağı için geniş banklar ve kaya sakrofağlarının olmaması, mezarın az kişi için yapıldığını gösterir. İyi bakımlı kuzey duvarında iki urne olması (Taf. 11,2.3), belki sonradan pencereye dönüştürülen batı duvarı bunu gösterir (Taf. 10,1; 11,1).

Buna karşılık mezarın küçük nişi tabanında küçük çukurların olmaması (Taf. 11,2.3) gösteriyor ki urneler mezar kamarasının direkt tabanına yerleştiriliyordu. Sivri ayaklı olan bu urnelerin sehpaları yerleştirilmiş olması da mümkün olabilir. Bunun dışında kaya mezarlarında, Köseoğlu mezarında olduğu gibi, ceset gömülmesi için gerekli tertibat, mesela kaya yatağı veya kaya sakrofağı olmaz, Assur'larda olduğu gibi toprak sakrofağların da günümüze ulaşmadığı düşünebilir.

Komşu Kaleköy'de olduğu gibi, Libations işleri için birçok Urartu kaya mezarlarında olmayan kaya çanaklarının olmaması mezar tabanında çukurların olmasını gösterir. Köseoğlu ve civarındaki mezarlarda olmaması bu ritualların ölü kutlu için yapılmadığını göstermez. Bu çanaklar - Altıntepe'de olduğu gibi, Stelen grubu önündeki mihrapta (Altar) olduğu gibi açık ölü saktuarıdır – taşınan kult libation taşlarıdır. Bu şekilde kayadan oyulan sabit çanaklar yerine taşınan çok sayıda Libation çanakları, Köseoğlu Mezar kamarasında da kullanılmıştır.

Bu konu MÖ 13. Yüzyılın 2. Çeyreğinden bilinen günümüze ulaşmış Fraktin'deki bir Eti kaya anıtından bilinmektedir. Bu tematik kıymetli kaya resminde solda Hattusili III. bir tanrıya ve sağda Puduhepa tanrıça Hepat'a tanrılara ait mihrap önünde içki adak ediyor. Her ikisinde de Libation çanağı olarak taşınabilir kult nesnesi kullanıyorlar. Rölyefin yakınında üstte, aynı kaya blokunda, bu sefer üç adet kaya çanağı bulunuyor, alttaki kaya resmine göre bunların sadece taşınabilir Libation çanak fonksiyonu yaptıkları söylenebilir. Buradan çıkarılacak sonuç; aynı tema için resimli yapılan Alacahöyük'teki Orthostaten – Blok Nr.13 Libation çanağı noksanıdır, tabandaki bir sabit kaya çanağı düşünülebilir ve düz bir taban değildir; kutsal bir seremoniyi gösteren içki adağı hiçbir sebepsiz basit tabana ayakların önüne dökülemez.

217

Aynı kult hareketi yüzyıl döneminde her şeyden önce libation sahneleri Malatya'daki rölyef biçimli sütun ayak taşlarında tradisyonel tekrarlanmıştır. Burada faniler – Fraktin'deki kral çiftinde olduğu gibi – tanrı için içki adağını yedi defa bir kaba ve sadece bir defa yere veya resmedilemeyen yerdeki taş çanağa döküyorlar. Geç Hitit döneminde de, büyük devletlerinin ananelerinde, bu kaya işlemleri yapılıyordu (Urartu'ların yaptığı bu tesisler doğularındaki büyük geç Hitit kaynaklarına göre değerlendirilmiştir).

Zira bu taş çanaklar Hititlerde definlerde olduğu gibi ölü kultu için içki adakları için de kullanılıyordu. Başlangıçta Hititlerin başlattığı bu uygulamalar Urartu'larda da yapılmış ve oradan – **kult** abidelerinde olduğu gibi – kaya işleme sanatı ve dini şekiller olarak Firiglere (Taf. 14,1; 15,2), oradan Likya (Taf. 14,2) ve Paphlagon Bölgesine geçmiştir. Pisidien ve Pamphylien bölgelerinin önümüzde olan gelişimi de bu medeniyetten nasiplerini almışlardır. Urartu'ların ölüm **kultlarının** araştırılmasında çok önemli olan taş çanaklar ve Libation

çanaklarının Köseoğlu kaya mezarı içinde veya çevresinde bulunması mezarın **kult** için kullanıldığını kanıtlar: o mezar eksenini ile mezar doğu duvarındaki kaya mimberinin bir kombinasyonudur (Taf. 10,4; 11,3; Abb. 2), bugüne kadar Urartu bölgesinde benim tarafımdan yapılan kult tespitleri eski Anadolu'nun her bir Kaya Abidesinin ilk demir devri mimari şekline uygun olduğunu göstermektedir.

218

Şirin Kale'deki tek kamaralı Urartulara ait II. kaya mezarının arka duvarında ki geniş apsisten yola çıkarak bu yerleştirme ve şeklin basit, küçük nişlerden açıkça mimari formlardan farklı, fonksiyonel mecburen kult nedeniyle olduğunu tespit ettim. Bu nedenle onun mezardaki özel yerini kutsal merkez niş olduğunu göstermek için orayı "mezarlık" (**Grabschrein**) olarak isimlendirdim. Bu isimlendirme bana Sangar'daki kaya mezarının apsisi nedeniyle uygun geldi, oradaki arka niş duvarına, Urartuların ilave bir kult düzeni ölü mekanı " Totensteile " yapılmıştır. Altıntepe'deki Stelen grubu açık ölü mahallinde " Totensanktuar " hemen Temenos duvarından yapılmış, dört köşe, muazzam bir niş önünde idi. Urartulardan bilinen kult abideleri sınıfına giren Yeşilaliç ve Meherkapı'daki kaya apsidleri yani kaya kapıları dört köşe ve tek kayadan yapılmıştır, altı delikten öndekiler taş Stelenler içindir. Kult ve mezar yapılarının (Schrein) küçük nişler gibi yay şeklinde bağlandıkları bir hakikattir, bunu girişin solundaki kaya mezarı III te uygulanan ve sadece mezarın yakınında oluşu nedeniyle mezarla bağlantılı olduğunu Palu örneğinde görüyoruz: onun mimari şekli kult resimleri Tuşpa'daki Analıkız ve Pertek'te yapılmıştır, Analıkız'daki her iki **kultschrein ve "Apsiden"** in her birinde birer büyük **İnschriftsteile** (kitabe) vardı. Bu şekilde sınıflar arasında formel ve içerik olarak bir yan bağlantı vardı, yani kult abideleri ve mezarlar arasında taş çanaklarda olduğu gibi bir bağlantı, Apsiden ve Stelen arasında vardı: Urartuların kaya mezarları aynı zamanda ölü abidesi olarak görülüyordu, zira onların şekli ve donanımı Altıntepe'deki prenslerin (fürst) mezarlarına Apsiden, Stelen ve Libation çukurları, taş çanakları ile tamamıyla eşdeğerdiler.

Urartu'ya yaptığım çok sayıdaki araştırma gezilerim neticesinde Köseoğlu kaya mezarı ile karşılaştım ve ondan , kutsal kaya mezarları hakkında çok teferruatlı malzemeler topladım ve bu temanın açıklamasını açıklayabildim: bununla beraber – Stelen'den sonra – taş çanaklar ve mezar apsisi arasındaki bağlantı ispatlanmış ve içindekiler analog kult abideleri açıklanabildi. Kaya mezarlarının sınıflaması için kanıtı Umudum'daki kaya mezarı, tam sivri uzayan güney duvarındaki niş ve apsisi ile (Taf. 12i1) vermektedir (Abb. 3). O 1,55 m yüksekliği ile dar bir form oluşturuyor ve yay şeklindeki kuvvetli gövdesi ile duvardan dışarı çıkıyor ve düzgün bir çerçeve ile sonuçlanıyor. Tabanında yuvarlak şekilli 0,40 m çapındadır taş çanak bulunuyor, çanağın üstü de apsisteki gibi düzgün bir çerçeve çevrilidir. Bu iki mimari eleman ilaveten üçken bir basis ile birbiri ile bağlıdır.

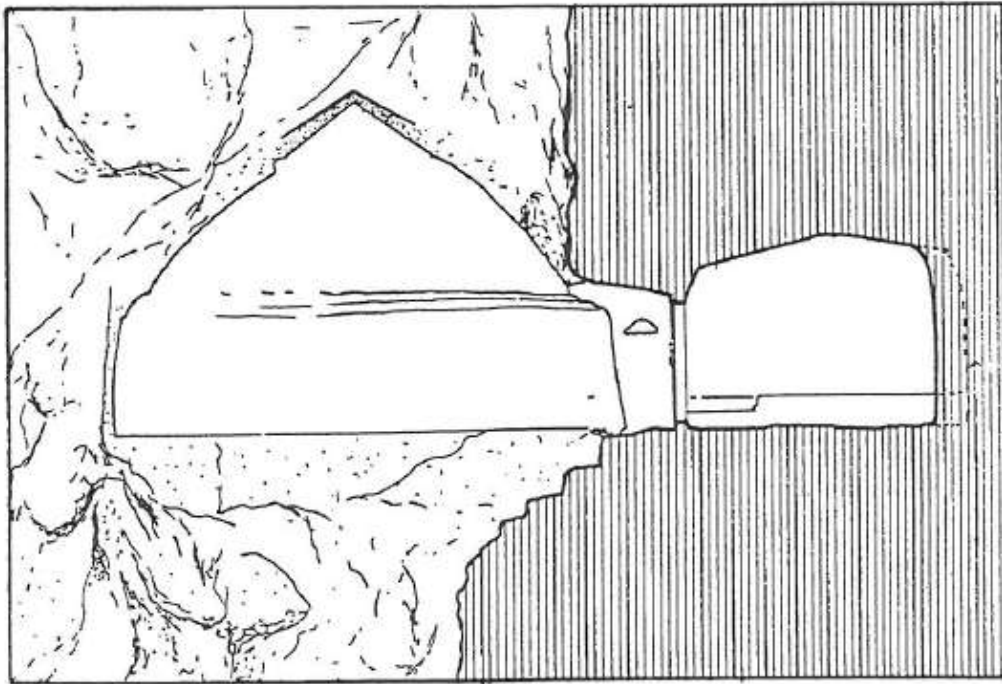
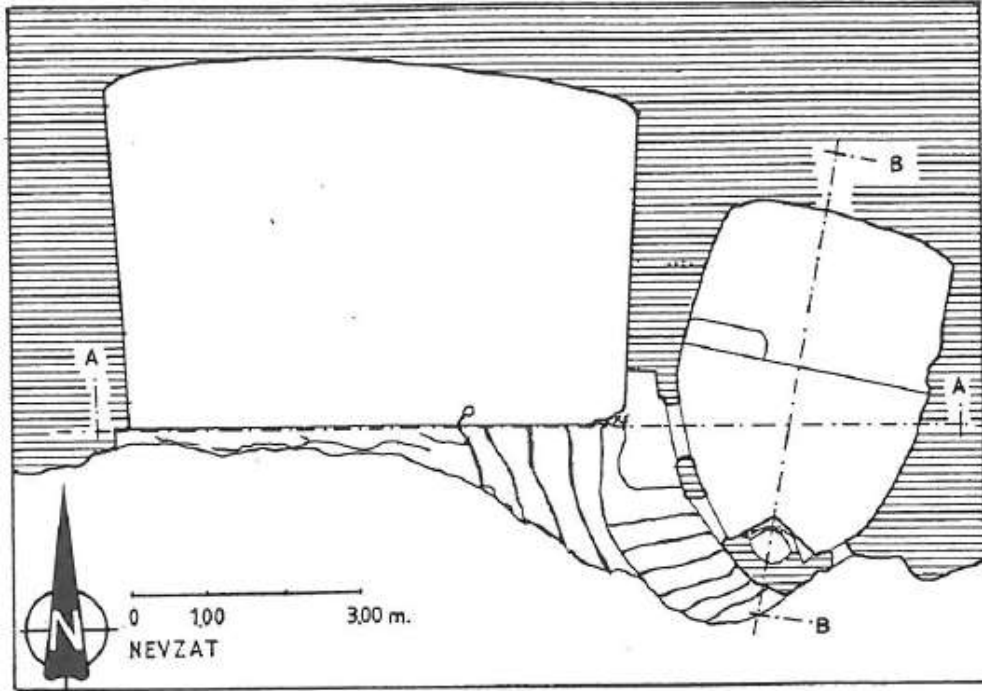

Abb 3. Umudum'da bulunan Kaya mezarı ve kaya odasının plan ve kesit görüntüsü(Çizen: N.Çevik)

Kürzüt kayalığının güney batı ayağında aynı şekilde duran bir kayalık bugüne kadar fark edilmemiştir (Taf. 12,2). Biz onu 1982 deki ilk ziyaretimizde bozulmamış ve yarısına kadar toprak ile örtülü olarak gördük. Sonradan çiftçiler tarafından tabana kadar temizlenince bir kaya tesisi ortaya çıktı, apsiden şekilli yuvarlak niş ve tabanında yağmur suyuyla dolu kaya çanağı ile açık bir kult mahallini andırıyordu. Analıkız'daki açık kult meydanında bulunan iki niş formu dışında yakındaki başkent Tuşpa'daki ile mukayese edilebildiği gibi, kalenin en yüksek yerinde bulunan şehrin kule mabedinin ekseninde oluşu da bunu onaylamaktadır.

Buna ilaveten daha hassas mukayese örneği de Tuşpa'nın güneyinde Van gölü kenarındaki Gevaş'tadır; orada apsis tabanında kaya çanakları vardır, hatta Analıkız'daki gibi ikizler hemen göl kenarındaki kaya kütlesinin kuzey duvarına işlenmiştir (Taf. 12,3.4). Bunlar üstlerinde T-şekilli birleşen Kürzüt'teki gibi apside benzer bir mimari oluşturur, aynı zamanda kuzey duvarındaki kör pencerelerle yandaki Van kayalığı ile bunu ispat ederler (Taf. 12,5), Urartuların tabanda çanaklı veya çanaksız aynı kult tesislerini şekillendirmedeki değişiklik zevkleridir. Gevaş'ta ikiz apsidde yanındaki tek bir kaya çanağı ve bir kaya kanalı, içinden bir taş merdivenle erişilen kayaya işlenen bu meydanın kutsal karakterini göstermektedir. Bu tarif apsiden tabanlarının aynı kult elemanlarına haiz olduklarını ve apsid tabanının kutsal bir koça benzediğini hatırlatır.

Bu şekilde Köseoğlu'nun mezar apsisine geliyorum (Taf. 10,4; 11,3; Abb. 2). Bir taraftan kendi özel sivri kemerli mimari formu ile görüldüğü gibi diğer taraftan biraz önce bahsettiğim şekillendirme merakı ve ilahi kuvvet bu dağ halkını kaya sanatında ileri bir seviyeye getirmiştir. Diğer taraftan ilk defa belgelenen Urartuların merkezi sabit kaya mihrabı (altar) bizim mimari ve ölü kutlu ile ayrılmaz bağlantısı ve benim kult eşyalarının varlığını bildirdiklerimle, yukarıdaki tespitlerin doğruluğunu ispat etmektedir. Her iki objenin kaya mihrabı (altar) ile mezar apsisinin ortasında yerleşiminin birlikteliği dışında birincinin kare şaftının ikincinin arka duvarla kaynaştığı çok açık fark edilmektedir. İçindeki sanatsal malzemelerin eşitliği ve onların fonksiyonları kaya mezarlarının dinsel mabet olduğunda şüphe yaratmamaktadır. Ayrıca apsis ve mihrap önündeki ayakta durulan podest bir kult düzenidir.

221

Her iki elemanın da tek başına bir bina aksamı olarak kabul edilmesi şu nedenlerle açıkça görülür: birincisi mihrap (altar) apsisin yakınında tabanda durmuyor, aksine apsis tabanında basit dört köşe şekilli 0,15 m yana çekilmiş kendine ait ayrı bir podest üzerinde duruyor; ayrıca onun arkasının profilli üst kısmı apsisin arka duvarından ayrılmış ve bir özellik arz etmiştir (bu mihraplar (altar) taşınabilir de olabilirler). Podest veya ayak ve şaft birleşik elemanlar halinde serbest duran, taşınabilir mihrap olarak geç Suriye döneminden Khorsabad ve Ninive'deki rölyeflerden bilinmektedir – oradaki podestler ayak gibi dar olup üst kısmındaki profiller taşmakta ve şaft ile kuvvetli bir ünite oluşturmaktadır. Ninive'deki

rölyefte mihrap bir Aedicula'da ayakta duran bir kult heykeli veya kral stele eksenindedir, (Assyrische) Asur resimlerinden R. Naumann'ın tesbitine göre bunlar mabet içindedir.

Her iki Asur mabet temsillerine göre mihraplar dikdörtgen temel (sokel) üzerinde düzgün bir ayakla (schaft) üstü genişleyen taşkın bir profille son bulur. Urartuların Köseoğlu mezar mihrabı (altar) ile yapı olarak bir fark olmadığı görülür. Asur ve ondan geliştirilen Urartu yapıları arasında bir belirgin fark, mezopotamya örneklerinde olan merdiven şeklindeki taçlandırma, muhtemel onların resmi devletçi karakterlerinden gelmektedir, buna karşılık Urartu örneğinde gösterişsiz şahsi karakter gereği mezar genelde basit bir görüntü verir. Khorsabad ve Ninive örneklerindeki kral rölyeflerinde verilen mihraplarda Asur sanatının detaylarını düşünürsek, bunların Urartuların Köseoğlu'da olduğu gibi bir başka kültüre sahip anlayışlar olduğunu görürüz.

Adak mihrabı gibi asıl şekli değiştirmeden yapılan abide sınıflaması, detaylarda çeşitlilik göstermesi, Umudum kalesinin güney inişinde bulunan açık kutsal kaya yapısının yazılarda (publikasyonlarda) Urartu örneği olarak bir defa dahi bahsedilmemesi bu hakikati gösterir (Tafel. 13,1) adak meydanının doğu kenarında kayalardan oyulmuş bir çukur içinde, kendiliğinden oluşmuş bir kayadan işlenmiş, muhtemel başlangıçta kare olan blok taş bulunuyor (Taf. 13,2). Adak çukuru olarak kullanılan acayip, kaya mihraplı olan bu “Kaya apsisi “, büyük bir ana nişle yapılan kult törenlerini “Dromos” için bir araya bağlayan gösteri meydanı (Taf. 13,1) ve onunla bir birlik oluşturur. Kuzeyde bir kaya terası onu sınırlıyor, kuzey duvarındaki yuvarlak niş nedeniyle onun kult karakterli olduğu muhakkaktır (Taf. 13,1) ve taşınan bir stele'ye ait olan niş tabanında bir dikdörtgen dikme deliği vardır. Apsisin göze batan şekillendirilmesinin özelliklerine rağmen ve şekli bozulmuş adak mihrabının – diğer tüm mimari detayları gayet basit ve gösterişsizdir – bu tesisin şeklen ve muhteva açısından (Taf. 13,2) Köseoğlu kaya mezarı ile genel görünüş olarak aynı olduğu söylenebilir (Taf. 10,4; 11,3). Aynı anıtlar sınıflamasına aidiyeti öyle beraber düşünülebilir ki, Umudaki kaya mihrabı sadece shaft (schaft) arka yüzü apsinin arka yüzü ile birliktedir, buna karşılık onun düz sonlanan üst kısmı burada da ayrılığını göstermek için bir boşlukla niş duvarından ayrı tutulmuştur. Birbiri ile en ince detayına kadar benzer olan her iki tesis aynı gayeye hizmet vermişlerdir, yani ölüleri yerleştirmek için kayalara oyulmuşlardır. Köseoğlu ölü mabedi tesisleri toprak altında iken, Umudumda kutsal meydan açıkta toprak üstü kult içindir. Bu bütün kult tesislerinde aynı fenomendir, kaya çanakları ve stelenlerde ispatlanmıştır (üste bak).

222

Urartu kaya mezarının kümbet olarak sınıflandırılması için ve onun aynı kültürdeki açık kutsal kaya varlıkları ile eşitlik sağlaması ve neticede mimari özel bir mekan olarak ispatlanması gerekir, burada Umudum kaya mezarı (Taf. 13,3; Abb. 3): bu mezarın tam benzeri Divriği'de Kesdoğan kalesi tepesindeki açık kult meydanında vardır (Taf. 8,1), bu meydan yerleşimi ve yapı şekliyle sadece dini kullanım gayesi için yapıldığını göstermektedir (Taf. 13,4, Abb. 4). Umudumda bir sivri kemer şekilli dam ile kapatılmış kaya mezarı aynı seviyede, yakınında

doğu tarafındaki kaya mezarı ve bir kapı ile bitişik ön oda çok sıkı bir bağlantı gösteriyor (Taf. 13,3; Abb. 3). Batı cephesi kenarında tabana yerleşik kanallı ufak bir kaya çanağı ve mezarın güneybatı duvarında ki bu özel konum ve onun yüksek podestinden aşağıya inen kaya merdiveni onun aynı zamanda bir kult merkezi olduğunu gösteriyor.

Aşağıda masif kaya kütlesinin aşağısında batıya doğru giden bu merdiven, önce üçlü grup kaya çanaklarına ve ondan sonra muazzam bir kaya nişine gidiyor. Bu kult şartlarına uyan mimari elemanlar Kesdoğan kalesindeki Umudumla da eşdeğerdir(Taf. 9,2).

Umudumdaki kaya mezarları ve Kesdoğan mimari şekilleri ile bizim bilgilerimizin gelişmesi ve Urartu mimari şekilleri için büyük mana teşkil ediyor: her iki sanat yapısı da masif kayaya işlenmiş ve tüm genişliği ile güneye açık, 4,00m yüksekliğinde hacimlerdir. Bu Umudumda 6,00 m genişliğinde ve 4,50 m derinliğinde bir dikdörtgendir (Abb. 3), buna karşılık Kesdoğan'da 4,40 x 4,50 m ebadında kısmen bir karedir. Sonuncusuna ilavete bir açık avlu eklenmiştir, takriben bir kaya hacmi büyüklüğünde, her iki tarafta merdivene benzer çıkışlar ve aynı zamanda öne çekilen kaya hacminin kanadını oluşturan duvar şekliyle sınırlanmıştır (Abb. 4). Bir semer şeklinde olan tavanın sivri konstrüksiyonu ve yanlardan insan boyunda hafif yuvarlanan kemerle yukarıda sivrileşen şekliyle mimari hayret vericidir. Umudumdaki kaya mezarında yan duvarlarda düzden yuvarlağa geçen ve tavanda kemerden üçgene geçen saçaklar, düz profil çubuklarla serbest yapıların imitasyonu gibidirler. Yüksek, itina ile düzeltilmiş, dahili kaya merdivenli taban bir podyumu anımsatıyor (Taf. 13,3).

Mimari ve içindekilerle bunun bir Urartu imitasyonu olduğu ispat edilir: serbest ayakta duran, yukarıda açıklanan içyapı ve temel şekli ile bu yapı örneği mukayese edilebilir, Sargon II sarayındaki bir rölyefte resmedildiği gibi Khorsabad'da bilinen Muşaşirmabedi gibi, arkeolojide tartışılan bir mabettir (Abb. 5).

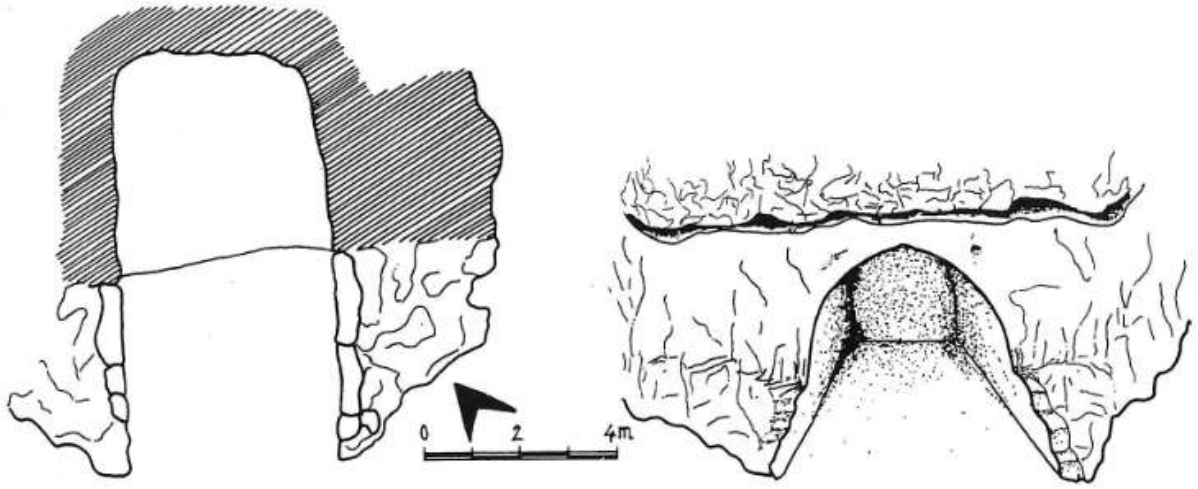

Abb.4. Kesdoğan'da bulunan kaya odanın plan ve çizimi (Genel Bilgi N.Çevik, Çizim: S. Akerdem)

Gerçi burada bir kaya odasının iç konstrüksiyonu değil, serbest duran bir yapının cephe (facade) konstrüksiyonu resmedilmiştir, üçgen çatı, kult bölümü ve podyum un dikey çizim gösterimi Urartuların kaya mezarları, özellikle Umudum'daki, ile aynıdır (Taf. 13,3; Abb. 3), özellikle o kadar benzer ki, bu çok sıkça konuşma konusu olan ve çeşitli yorumlar getirilen rölyef tasviri burada tekrar yeniden

Abb.5. Musaşir Tapınağının detayları

incelenmesi gerekir – her şeyden önce çok sorular yaratan çatı şekliyle -. Bu yapı kısmı Urartularda şimdiye kadar tek şekildir ve rekonstrüksiyon denemelerinde ne kendisine benzer veya Asur inşa ananesine benziyordu, bugüne kadar bilinen her çeşit yaratmalar onun için bir karşılaştırma örneği olamaz. Buna rağmen A. Erzen ve ondan sonra E. Akurgal onun için bir çadır çatısı kabul ederler, bu kabulden yola çıkarak W. Kleiss Urartuların bir kule mabedi olabileceğini söylemiştir. Genelde bu rölyef şekli yunanlılardaki gibi bir mabet veya Firiglerde kırma çatı ile örtülü bir “ Templum in antis ” in kayadan alını (facade) olarak görülebilir. Rölyefin E. Flandin tarafından yapılan orijinal resmine uyarak bugüne kadar

sadece B. B. Piotrovskij tek araştırmacı olarak bu kırma çatıyı yüksek mahyalı olarak tasvir etmiştir.

224

Umudum ve Kesdoğan'daki her iki kult kaya kamaraları kırma çatılı sınıflamada Urartu ülkesinde sadece bunu göstermektedir (Taf. 13,3.4); buna ilaveten Köseoğlu kaya mezarının Apsis ve küçük nişi gelir (Taf. 11,3). Firiglerin kaya mabet cephelerindeki çatı formu veya yunanlıların mabetlerinde belirgin üçgen formlar Urartu ülkesindeki kaya mabetlerinde tamamen yoktur ve onların şekillerinin sınıflaması serbest duran reprezantatif yapılarında aynı halklarca benzetilmiştir, sivri kemerli çatıyı Urartulara has özellik olarak gösterebilir ve Muşasir mabedini ona göre yapılandırabiliriz? Neticede teknik özellikleriyle ahşap konstrüksiyon olabileceğini söyleyebiliriz:

Hakikaten her iki Urartu kaya abidesi de açıkça iç yapısının mimari konstrüksiyonunu verir, ama ön cephe (fassade) değil; bir Urartu çatısındaki ön cephe görüntüsü Umudum kult yapısında açıkça görülür, yani sivri açılıdır (Taf. 13,3; Abb.3). Şimdi soru? Niçin “ Muşasir mabet resmindeki çatı tasviri – hafif dairevi şekliyle ve o nedenle Piotrovskij semer çatısı şekliyle karşılaştırılan – bir Firig çatısı ve bir Urartu çatısına tektonik açıdan biraz benzetiliyor” bunu Naumann tam manasıyla açıklıyor: çünkü Asur sanatçıları sadece anlatılan bilgilere göre çalışmışlar ve kendileri Urartuların çatı formları hakkında görüntü ve birim şekillerinden bihaber idiler. Bununla birlikte mühim bir konu açıklanmamıştır: Asur sanatçıları kendilerinin tanımadığı Urartu mabetlerinin çatılarını, kendilerinin diğer Asur cinslerinden tanıdıkları, muhtemel bir yatak üstü kapaması (?) (baldachin) veya bir çadıra benzetmişlerdir.

Muşasirdeki kult açısından mühim, taçlanan yapıdan sonra bu arkeolojik buluntular çadır çatı ve semer çatı çözümünü getirmiştir. Her şeyden önce Umudumdaki dışarıda üçgen şekilli alın veya sivri semer çatı şekli, son olarak Naumann tarafından önerilen bu mabedin rekonstrüksiyonunun üçgen çatılı olduğunu garantilemiştir. Buradan ve Khorsabad ve Ninive rölyeflerindeki Asur mabet tasvirlerinden bilinen mihraplarını ben yukarıda Köseoğlu için formel mukayese ettim, bir yeni ön oda ve yandaki ikiz oda duvarında olan iki sütun bu tahmini desteklemektedir. Urartulardaki tek olan temeli ve cephe şekli, iki nehir arasında tampon bölgede Urartu ve Asurlardan kalan şehrin Urartuların kültür bölgesinden kaynaklandığını göstermektedir.

225

Buna karşılık hayretle karşılanan, Urartularda bu devirde ortaya çıkan tamamen izoleli semer çatı ve ondan önce yakın doğuda, Doğu Anadolu'nun dağlarında yalnız yörelerde yeşeren yüksek kültürde bir yabancı elemandır. Bu Muşasir mabedinin diğer düz çatılı yapılar arasında harmonisiz yapısını gösterir. Bu mimari şekil muhakkak Khorsabad rölyefi yapımından önce ve MÖ 714 yılında Asur askerleri tarafından Urartu bölgesinde kullanılan Urartul mukaddes varlıklarının Muşasirdeki Haldi yağmasından önce oluşmuştur, bu dönem Urartuların Firiglerle en yüksek kültürel bağlantıda oldukları zamandır, her şeyden önce Firig

ve Anadolu topraklarında Midas Zamanında diğerleri yanında kaya abideleri yapımını sağlamıştır. Zamanın Anadolu'nun iki büyük devleti arasındaki değişken bağları semer çatıyı anlatmak düşünülebilir, fakat bu günkü araştırmalara göre ispat edilemez. Anadolu'nun doğu ve batısında ki arkeolojik buluntular sınıflamada herhangi bir kronolojik ve stilistik bilgi vermemektedir:

İngilizce metnin tercümesi

Kuzey Zagros dağlarındaki 'Kelishin Geçidi'nde bulunan Urartuca ve Asurca dillerinde yazılı iki farklı metinde; Mushashir Şehrine (Urartuca'da Ardini Şehri) açılan Ishpuini ve Menua girişleri, kurban olarak verilecek hediyelerin sunumu, Tanrı Haldi Tapınağı ve karısı Bagmashtu detaylı biçimde anlatılmıştır. Mushashir(Ardini) Şehri M.Ö 9. Yüzyılın son çeyreğinde Urartuların hegemonyası altına girmiş ve Urartuların Ana Tanrısı Haldi için çok önemli bir kültür merkezi haline gelmiştir. Şehit (Stayed) M.Ö 714 yılına kadar Urartuların hakimiyeti altında kalmıştır. Ayrıca sargon II mabedi içinde İspuni'nin bir oğlu olan Sardus'a ait 9. Yüzyıla ait noel hediyeleri vardır.

Bu tarihi anlatımlara bakarsak, rölyefe göre Muşasir Mabedi 9. Yüz yılın bir eseridir ve bununla "önümüzde Anadolu'daki ilk çatı şeklini görüyoruz", çünkü Firiglerin görkemli taç çatılı kaya cephelerini (facade), ilk olarak 8. Yüzyılın ikinci yarısında, Midas zamanından kaynaklanmaktadır. Zaman olarak Urartular onların bir kısım örneğini verirler ve bu Firiglerin kaya cephesinin oluşması prosesi ile eşdeğerdir.

" Almanca ince ara yazının tercümesi"

Çatı mimarisinin buradan genişlemesi varsayımı bu hareketle olduğu düşündürücüdür. Firiglerin yaptığı taklitler – her şeyden önce kaliteli yapılarda – özellikle mimari çatı şeklinde (Taf. 14,1) Urartu örneklerinden (Taf. 13,3.4) büyük farklılık göstermektedir, bu Firiglere özgü yaratıcılık kuvvetini Trakya'dan göç eden dinamik Yörüklerin mirası olarak kabul edebiliriz ve bu mimari ana şekil MÖ 8. Yüzyılda Firig ülkesinde süregelen serbest yapıları taçlandırmaktadır.

Bu nedenle ve tahminen Gordion'daki Megaron yapıtların kökünü oluşturduğu, hatta Midas zamanına kadar takip edilebilir. Firiglerde kullanılan çatı mimarisinin bir kültür ülkesi olan Urartu bölgesinde aramak hiç yanlış olmaz. Birkaç örnek Urartu bölgesinde ıssız yerlerde sınırlı olarak görülmekte ve tamamen yabancı hissini vermektedir. Bu bakımdan çok nadir olan bir Urartu kutsal yapısındaki çatı taçlanması konsepti olarak batılı bir toplumun, Firiglerin kazancı olarak görebiliriz.

Bu farklılık kayaların temel oluşumunda da görülür, doğuda cephenin tüm genişliğinde kamaraların işlendiğini (Taf. 13,3.4), buna karşılık batıda eski zamanda tek cephe olduğu görülür. (Taf. 14,1)

Anadolu'nun bu iki sanat manzarasında iç hacimlerin tavanlarının farklı olduğu görülür; Firiglerde - eski Midas şehirlerindeki kaya mezarlarında açıkça sivri bir tavan yapısı vardır -, Urartularda sivri bir kemer vardır. Urartularda oluşan farklı karışık şekil orada nişlerde ve ya kapılarda çokça kullanılan yuvarlak kemerdur ve Firiglerde ki üçgen şekil onların sanat anlayışındandır. Umudum ve Altıntepe yapıtları mühim örneklerdir: Umudumda olan sivri kemer tavan ve üçgen çatı, Simaya benzetilen bir ahşap konstrüksiyonu ile kombine edilmiştir (Taf. 13,3; Abb. 3). Altıntepedeki yer altı mezarı I Urartu sanatkarlarının - yapımda ve şekillendirmede - ortada sahte yuvarlak kemer ve buna karşılık her iki yan kamarada sivri kemer bağlantı ile ustalık karakterlerini göstermektedir. (Tuşpa kral mezarlarının kil kemerlerine ileride değineceğiz (Taf. 11,4; abb. 7).

Firiglerin kaya cephesi süslemelerini ve Muşaşir mabedinin çalı (raute) şekilli çatı dekorasyonunu (Abb. 5) ve hatta eskiden şematize edilmiş eğri çadır tepelerinde olduğu tahmin edilen kiremitlerin, Urartu bölgesi kazılarında ki buluntularda tespit edildiği gibi, şimdiye kadar ne pişirilmiş kil plaka ve ne de tabii levha olarak çatı kapama malzemesi olarak bulunmamıştır. Çok ince işlemeli Asur baldachinlerinin çatıları yerli sanatkarlar tarafından süslenmiştir. Her halükarda bu Urartu yapılarında çatı eğimleri sıkıştırılmış kildendir, Anadolu' da eş zamanlı Firig yapılarında ki kemer çatılarda kiremit biliniyordu.

227

Bütün bu soruların açıklanması için Firig eserlerinden her birinin konstrüktif yapısının ve Muşaşir mabedi cephe şeklinin ve içindeki yapı şeklinin bilinmesi gerekir. Bütün Firig mabet cepheleri aynidir, çatılı olan binaların ortasında bir dikme vardır ve bir Akroter ile taçlanır, ayrıca **Geison (!)** çok sayıda yan yana dizili kalaslardan oluşur. Bu taçlandırmaya az veya çok her yerde, dikme konstrüksiyonu ve uzun evlerin birleştiği yerde rastlanır. Ayrıca Urartulara karşılık, Gordion kalesindeki binalar, Firiglerin başkenti, Megaron evlerinin “üçgen biçiminde, iki tarafa doğru eğimli bir çatı ile”, ve günümüzdeki bir **Graffiti** ile açıklanabilir. Onların tipleri arkasında Muşaşir mabedinin tipi, iki dikmeli, iki dikme arasında bir Anten duvarlı bir Anten Evi esas alınmamıştır.

Aynı mimari şekillerden oluşan, aynı zamana ait Anadolu'nun komşu yüksek kültürlü iki halkında görülen gerçek, zamanın farklı sanat eserlerinde birbirinden farklı semer çatı konstrüksiyonlarının yapılmış olmasıdır. Bu inşa tarzı “zamansız ve yere bağlı olmayan”... bir tek ananeye bağımsız olduğu düşünülemez, yunan bölgesinde “**dorik**” yayılımının genişlemesi olabilir ve Anadolu bölgesinde ki dolaşımla Firigler ve Dorlar tarafından Balkanlardaki komşuluklarla yayılmış olabilir. Firigler bölgesindeki Megaron veya Dikdörtgen Evler yörede yerleşik Anadolu ananesine bağlı olabilir.

Burada Batı Anadolu'nun doğuya etkisinin olduğunu kabul etmek, şayet kaya anıtları gibi Firiglerden gelen represantif yapıların semer çatı ve alınlıkları (Taf. 14,1) 9. Yüzyılda kullanımda ise mümkündür. Gordion başkentinde Midas zamanında, eski zamana ait basit örnekler olarak, Müşaşir mabedi önünde büyük (mega) yapılara rastlansa da, bu yapılanmalar için işaretler yoktur.

Aynı nedenle Urartuda oluşan sivri kemerli tavanın oluşumu bana göre alternatif olarak ikna edici olamaz, onu Likya mimarisi olarak, boynuz taçlandırıldığı için kutsal kabul edilen, Pınara kaya mezarından (Taf. 14,2) mümkün bir Firiglerden gelen devamındaki kaya mezarları olarak geliştirebiliriz. Anadolu'nun bronz zamanından gelen Lukka bölgesindeki bir evin protipi olan meşhur “ Phaistos-Diskus” üzerindeki Likya evi veya kaya mezarı düşüncesini de (İdeogram) değiştiremez. V.Sevin iddiasına göre – Kesdoğan da (Taf. 13,4) – Umudum'daki sivri kemerli çatı konsepti (Taf. 13,3) yeni Asur mezarlarından alınmış olması, tipolojik, kantitatif ve kronolojik zayıf bir ihtimaldir. Aynı iddia da Ege'de eşdeğer zamanda yapılan geometrik kemerli alın çatısının “alın ve dolaşan çatının apsis evi ile bağlantısı için geçerlidir. Bu eserler de basit saman kaplı yapılardır, Ege'den Eski İzmir'e (Altsymirna) kadar, fakat Anadolu ile sabit bir bağlantısı yoktur, aynı şekilde Firiglerin kaya cepheleri (Fassade) veya resmi yapılar, mezar ve kult abideleri ile kronolojik öncelikleri yoktur.

Kısa zaman önce Hattuşa'da açılan Kammer 2 bütün genişliği ile öne açılan ve yukarda sivri biten, 4 m derinlikte, 2 m genişlikte ve 3 m yükseklikteki taş yapı; fonksiyonel ilahi Şuppiluliuma ve hatta ölü kultu ile bağıntılıdır. Fonksiyon ve şekil olarak Urartulara örnek teşkil eden yapı şekli Kesdoğan ve Umudum kaya mezarlarında kullanılmıştır.

Her bir mimari şekilden oluşan mezar abideleri ile kult abideleri arasında içerik olarak oluşan benzerlik Urartular için önem arz eder, şöyle ki Kaya mezarları mabetlerin birer kopyalarıdır. Son bahsedilen iki cins yapının üç örneğinde (Abb. 3-5) tespit edilen çatı taçlandırmanın harici birliktelik bunu kuvvetlendirmektedir.

229

Bu kaya mezarlarının kult donanımsız olarak sabit kayalardan oluşması onların ölü mezarı olmadığını göstermez, bu donanımlar Tuşpa'daki Edremit kalesinde Urartuların döner mühürleri (Rollsiegel) ve tamamlanmamış sütun ayaklarında (Stelenbasen) sayısız örneklerde tespit edilmiştir. Bu hakikat başkent Tuşpa'daki kral kaya mezarlarının ön girişlerindeki büyük salonun fonksiyonel tanımlamasının yolunu açıyor. Bunların içinde özellikle Argıştı mezarını öne çıkarmak gerekir (Abb. 6), şahane bir yapıdır ve bir Kanon düşüncese göre de bu güne kadar bilinen, Urartu mezarlarına atfedilen en eski kitabedir. Büyük giriş giriş holünden girilen birçok odadan oluşur. Giriş holü ve yan odalarda oluşturulan nişler ölümlerin konulduğu bölümler olduğu görülür. Kult odasının şimdiye kadar anlatılmayanlardan üçüncü fonksiyonu ilk iki fonksiyon gayesine göre 65 metrekare gibi çok büyük olan alanı değil, fakat tam bir kare olması ve tabana kareye yakın çukurların keski ile

kazılmış olmasıdır. Kuzey duvarında 2,20 X 2,50 m boyutundaki çukur kuzeybatı köşesindekinden iki kat daha büyüktür (Taf. 15,3), iki niş arasında ve giriş boşluğu eksenindedir (Abb. 6).

Özel konumundan dolayı kendine has bir fonksiyonu olduğu düşünebilir. Bahsi geçen nişin çevresini 3 duvarla kapatarak orayı önemsediğini göstermiştir. Bu iki kendine özgü tasarımın taşınabilir aletleri saklamasının kanıtı gösterilen düzenekteki döner mühürlü sistem ile anlaşılmaktadır.

Çünkü bunun aynısı Çavuştepe tümülüsünün (Taf. 14,3) açık taş merdivenlerinin güney köşesinde Haldi tapınağının terasının altında bulunabilir. Analıkız **Apsinden**'in(Taf. 15,4) tabanındaki çöküntü alanı izlenebilir bir figürdür.

230

Kuzey duvarının batı köşesindeki(Taf. 15,3) kendine has kaya merdivenin kült fonksiyonunun bir özelliğidir. Duvarın orta-üst kısmından başlayarak girişten tavana kadar yapılan araştırmalarda bu bölge tanımlanamamıştır bu nedenle işlevsiz olduğu düşünülmektedir.

Ama bu kaya merdivenin benzeri yapısını Umudum(Taf. 13,1) Açikkaya tümülüsünün sağ üst köşesinde ve Kesendoğankale kalesinin dua odası(Taf. 13,4; Abb. 4), kült odasının iki kanadının sağ üst köşesinde de görebiliyosak bunun sadece alışlagelmiş bir mimari olduğunu düşünülemez. Kült bir yapı olduğu değerlendirilmelidir.

Tuşpa'daki Meherkapı ve Pagan'daki Taşkapı gibi hayali merdivenlerin bağlantısının urtartuların dini görüşlerinde sembol olarak kullanılan hayali kapılarda bulmak mümkündür. Açık kaya tümülüsünde(Taf. 13,1,4) iki pendantın varoluşu, kaya mezarları-kümbetin form ve içerik olarak kült tasarımının aynısı olmalıdır.

Urartuların kült meydanındaki kaya merdivenlerinin görevi basamak mihrabıydı (Altar). Bu mihrap neredeyse ünlü kültü düzenek ile bağlantı içerisindeydi ve çoğunlukla kurban etme merasimin olduğu mahzene gidiyordu.(Kaya çukuru)

Argiştı mezarları sadece ön avlusu ile değerlendirmemek gerekir. Ön avlunun duvarındaki rölyef rozetleri nişin üstünü ve girişlerin üst kısımlarını büyük bir zenginlikle süslemektedir. (Taf. 15,3)

Asurların etkisi altında Arin-Berd ve Altıntepe'de resimleri ile sevilen Apadan duvarlarındaki ve belki de Altıntepe'de ki tapınak sarayının üstündeki yapıtlar H. Kancar ve C. Işık tarafından tasarlanmış yaşam mekanları olarak yorumlanmıştır. Bundan dolayı kraliyet kaya mezarlarındaki yaşam ve ölüm sembolü olarak görülmesi şaşırtmamaktadır. Kraliyet mezarları ile kıyasladığımız zaman bu semboller bizi şaşırtmıyor.

Taşınabilir bir hayat ağacı Urartu'larda cenaze merasimlerinin önemli bir sembolüydü ve yeri Padest'in üstünde ve dikili taşın yanında veya kenarda bulunan dikilitaşın yanındaydı.

Eğer bu kült karakterli işaretler tamamen yok olsaydı, bu argiști mezarlarının (Abb.6) büyük giriş kısımlarının tek başına büyük bir önemi olduğu anlamına gelirdi. Bu karakteristik yapı Tuşpa (içkale), Doğuadaları ve Neftkuyu'da bulunan kraliyet mezarlarından gelmektedir.

231

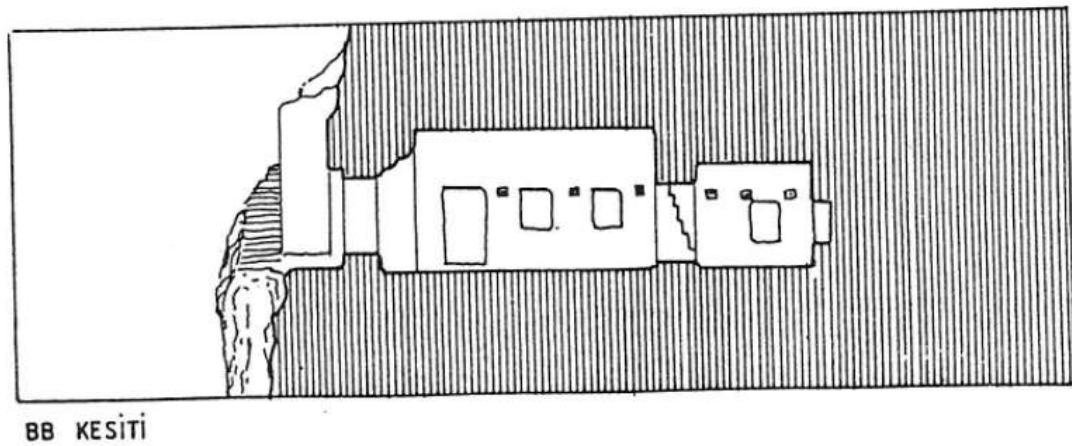
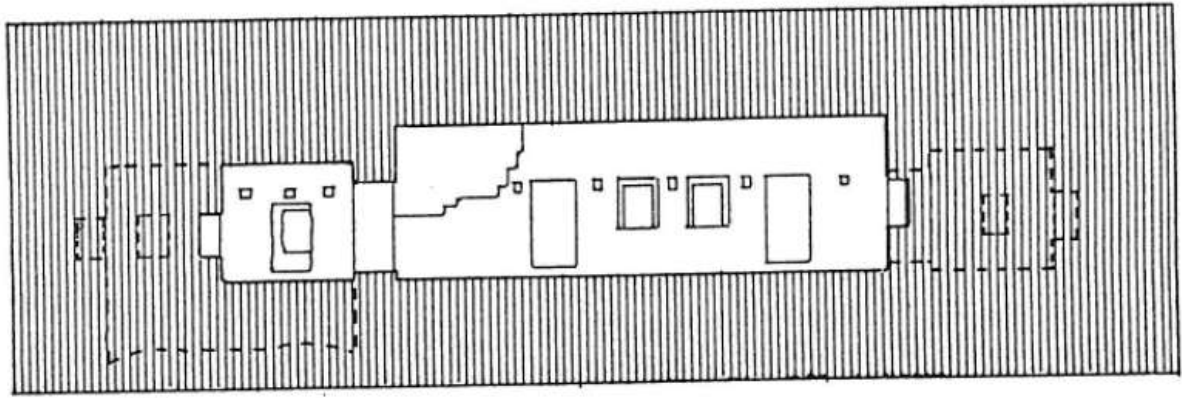
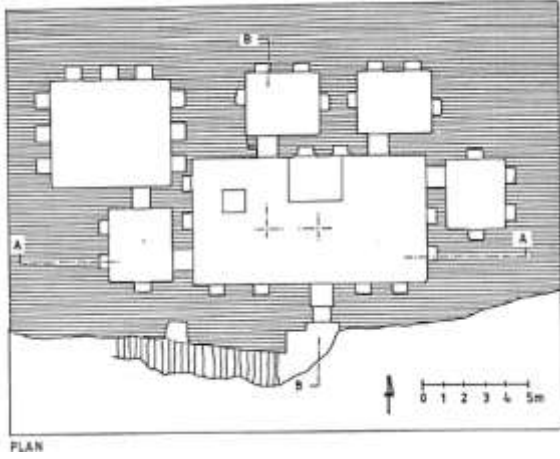

Abb.6. Van'da bulunan Argiști Mezarlarının plan ve kesi çizimleri (Çizim: N. Çevik)

İlk olarak, içkale mezarı 50m2'lik yuvarlak bir ön oda ve 60m2'lik bir ikinci odaya sahiptir. Dikkat çekici biçimdeyse Neftkuyu mazarlarının(Abb.7) ön avlusu 90m2'lik oda biçiminde inşaa edilmiştir. Bu kısım sadece yan odalara geöiş için mi tasarlanmıştır yoksa cenaze merasimleri için mi ? Kesinlikle değıil!

Bu şekilde tasarlanmış bir alan yaklaşık 6 m yüksekliğinde bir tavan ile bu alanındır ve bu özel bir fonksiyonu olduğunu vurgulamaktadır. Bu törensel bir fonksiyondur, şöyle ki; dinsel törenler esnasında bir araya toplanmak için kullanılmaktadır. Sadece içkale(Taf. 11,4) ve neftkuyu'nun giriş avluları kemer biçimli yapılar ile kapatılmıştır.

Bence bu olayın dini inancını onaylayansa Deliktaş, Maltaş, Bahşış ve Değıirmen aynı zamanda Fındık'ın arkasında olan Cephe duvarlarında oyulmuş resimler ve toplu anıtların göze çarpmasıdır. Mimari yapısı dini yönden benzer olduğu için ana tanrıça Kibele'yi görebilmek mümkündür.

Doğubeyazıt'ta bulunana kaya mezarlarının, duvarlarındaki(Taf. 14,4) özel ve zengin süslemeler, düzenlemelerden dolayı doğu anadolu bölgesinde bulunan eserler arasında anıt mezar, kümbet oldukları anlaşılmaktadır. Duvar üzerindeki rölyetfe; Sol tarafta kurban sunan kişi, Sağ tarafta mezarın sahibi ve ikisinin arasında, mezar girişinin üzerinde de kurban edilecek asur'lu "günah keçisi" bulunmaktadır.

Bu sahne tanrı çiziminin bu ibadet eden iki figürden birisine dönük çizimi ile tamamlanabilirdi ama Urartuların dini kavramlarına göre tanrının resim olarak ifade edilmeden orada olduğu düşünülmektedir. Bu inanış Anadolu'nun ,Hititler gibi,demir çağı öncesi halklarından alınmıştır.

Kurban hayvanlarının yokluğuna rağmen, temel olarak genel resim bize Hitit Krallığından Gavurkale'den tanıdaktır. Hititlilerin bu etkileyici mezar ve kaya rölyefleri(Taf. 15.1) genellikle birlikte bulunurlar ve dini içerikli bu resimler kortej yolundan ulaşılabilen kurban ve dini törenlerin yapıldığı taraça(teras)da bulunmaktadır ve cenaze törenleri ve mezarlar anıt mezar olarak hizmet verir.

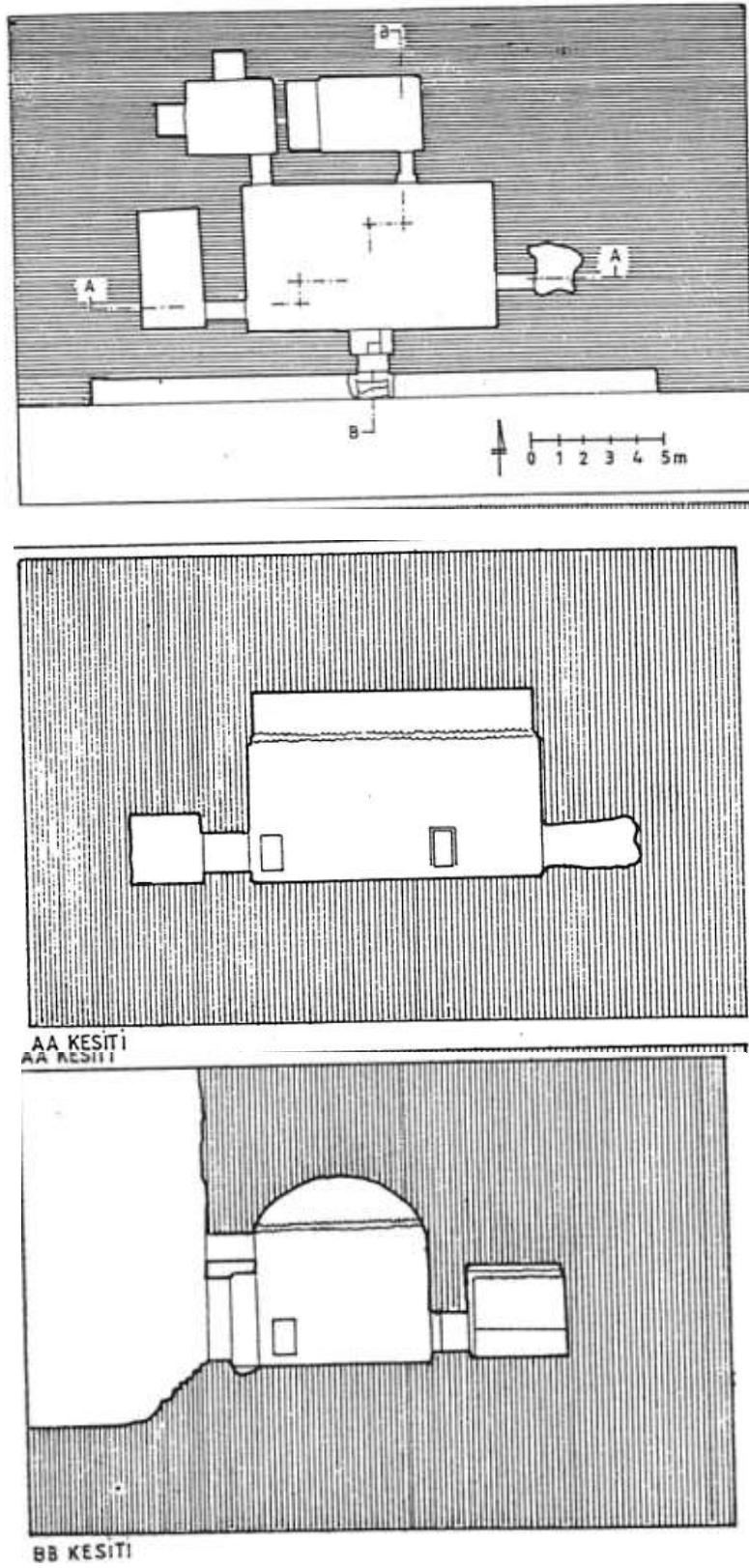

Abb 7. Van, Neftkuyu'da bulunan Kral Kaya Mezarının plan ve kesit görüntüleri (Çizen N.Çevik)

Daha önceki zamanlarda dinsel tören mekanları mimari olarakta urartuların yapılarının etkisinde frik'lerin kümbetlerinden benzetilerek yapılan Aslantaş(Taf. 15,2), katmanlı bir kaya-çatı ile yapılmıştır. Ve bu üst kısım Hamamkaya'dan sökülüştür. Aynı zamanda duvarlarda konuya uygun duvar resimleri bulunmaktadır ve büyü ihtimalle mezarın zemin kısmı olduğu düşünülmektedir.

Buna karşın, Doğubeyazıt'ta mezarlarda olmayan giriş alanı aynı Van'daki kaya mezarlarında ve kurban etme alanı gibi düzenlenmiş biçimde Altıntepe'deki yer altı mezarlarının yakınında bulunabilir.

Bu kayıplar D.Huff tarafından aranmış, Urartu işi kurban etme yerlerinin duvar resimleri nedeni ile kümbet olarak adlandırılmıştır. Açıkçası bu alt kısımda yatay pozisyonda duran mezar odası yukarıdaki dikdörtgen biçimli alandan tamamen izole edilmiştir.

Almanca Küçük Yazı

Mihrap nişi ile Kuzey doğu köşesinin arasında kalan doğu duvarında haç işareti oyulmuştur ve mihrab'ın üzerinde mum izleri olan bu yer bugün islami kültürde kutsal olan 'Yatır'olarak anılmaktadır. En büyük şaşkınlığımız Köseoğlu'nda köylülerden duyduğumuz konu oldu. Bizim mezarlığı ziyaretimizden bir hafta önce baygınlık geçiren Malazgirt'li bir kız çocuğu hastalığının iyileşmesi için bu mezara getirilmiştir.

1971'de Türkiye'nin Urartu araştırmalarında öncü kişisi Prof. Baki Ögün tarafından dut ağacının altında bulunan bir mezar yazıtından urartu kaya mezarlarının kutsallığı anlaşılır ve arkeolojik olarak da kümbet olduğu doğrulanır. Ayrıca, bu Köseoğlu'daki Hristiyan ve Müslüman sakinlerin yüzlerce yıldır canlı tuttuğu bu inanış bir geleneksel bilinç ile geçmişten geleceğe gerçekçi biçimde aktarılmaktadır.

Fahri Işık

Akdeniz Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü
ANTALYA-TÜRKİYE

Duran Önder, Haziran 2013